

بررسی معیارهای منطقی در تدوین منشور حقوق بیماران

سید محمد علی پوربخش

چکیده

در سال‌های اخیر ملاحظات فراوانی در جهت حفظ حقوق بیماران مورد توجه قرار گرفته است. مطالعه حقوق بیماران را می‌توان در بازگشت به ارزش‌های بنیادی حقوق انسانی، چون اندیشه‌ی احترام به فرد که حقوق بیماران بر اساس آن بنا نهاده شده است نسبت داد. حقوق بیماران آئینه‌ای از حقوق بشر و حقوق پزشکی است، و مبنایی برای ارتقای سلامت بیماران است. در ایران در قانون مجازات اسلامی به طور پراکنده به حقوق پزشک و بیماران توجه شده است، اما ضرورت تدوین قوانین مدونی که در برگیرنده حقوق بیماران و پزشکان باشد احساس می‌گردد. در سال ۱۳۸۱ منشور ده ماده‌ای حقوق بیماران توسط معاونت سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی تهیه و به مراکز درمانی ابلاغ گردید، این عمل گرچه گامی مؤثر در جهت طرح موضوع حقوق بیمار و توجه جامعه به موضوع فوق‌الذکر بود، ولی کافی نیست و در برگیرنده تمامی حقوق بیماران نمی‌باشد. لذا در این مقاله ضمن تعریفی از حقوق بیماران و ذکر منشور حقوق بیماران در رشته‌های درمانی، بیهوشی، دارویی و اعلام اصول کلی، توصیه‌هایی به منظور رعایت حقوق بیماران به پزشکان شده است. و در انتها با بیان نتیجه‌گیری کلی، پیشنهاد شده است با مشارکت علماء فقهی، حقوقدانان با تجربه، پزشکان با سابقه و کارشناسان قضایی، با تلفیق منشورهای اعلام شده و با توجه به اصول کلی

حقوق بیماران، نسبت به تهیه و تدوین لایحه جامع حقوق بیماران و تقدیم آن به مجلس جهت تصویب نهایی اقدام گردد.

واژگان کلیدی: حقوق بیمار؛ رازداری؛ رضایت آگاهانه؛ اخلاق پزشکی.

مقدمه

حقوق و حرفه پزشکی از گذشته‌ای دور با یکدیگر در پیوند و ارتباطند، به گونه‌ای که همواره نظارت بر اعمال پزشکان دغدغه قانونگذاران بوده است و تلاش شده تا فعالیت این دسته از متخصصان ضابطه‌مند و بسامان شود. صلاحیت اخلاقی یکی از مهمترین معیارهای مهم برای توانایی مراقبت و درمان بیماران محسوب می‌شود. بیماران انتظار دریافت خدمات درمانی و مراقبتی مبتنی بر دانش را از کادر پزشکی دارند. مسائل پزشکی و طب و قضا نیاز به قانونگذاری و نظام حقوقی مناسب دارند و حقوق بیمار باید در قوانین دیده شود. در بحث اخلاق پزشکی توجه به حقوق بیماران توسط پزشکان و کادر پزشکی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بیمار از هر سن، نژاد، مذهب، طبقه اجتماعی و فرهنگی که باشد، سلامت خود را به طور کامل به کادر پزشکی می‌سپارد و به آنها اعتماد می‌کند. در حین معاینه و یا عمل جراحی و در حال بیهوشی ممکن است اسرار مختلفی از وضعیت بیمار برملا گردد. یک لحظه غفلت از بیمار می‌تواند جان او را به خطر بیندازد. لذا بیماران انتظارات فراوانی را از پزشک و کادر پزشکی دارند. انتظاراتی مانند مراقبت مطلوب، درمان بموقع، رازداری، محل بستری مناسب و غیره، که این توقعات بیمار که بحق نیز می‌باشد بایستی بصورت قانون درآید. تا مراقبان سلامت که همان پزشک و کادر پزشکی می‌باشند، تحت لوای این قانون احساس مسئولیت بیشتری کرده و به بیماران بصورت یک منبع در آمد سرشار نگاه نکنند.

البته در اعلامیه‌های جهانی در رابطه با پزشک و بیماران سفارشات فراوانی شده. برای مثال، برابر اعلامیه هلسینکی ۲۰۰۰ (وظیفه پزشک حفظ تندرستی مردم، دانش و وجدان او وقف ایفای این رسالت می‌باشد) و در اعلامیه ژنو مصوب انجمن جهانی پزشکی، پزشک را با جملاتی از قبیل (سلامت بیمار اولین وظیفه و مسئولیت من می‌باشد) متعهد نموده است، و آئین‌نامه بین‌المللی اخلاق پزشکی تأکید می‌کند که (هر عملی یا توصیه‌ای که مقاومت جسمی یا روانی انسان را تضعیف کند فقط باید در جهت منافع بیمار انجام شود).^۱ ولی واقعاً به این توصیه‌ها عمل می‌شود؟

لذا ضرورت تدوین قوانین مدونی که در برگیرنده‌ی حقوق بیماران و پزشکان در زمان و مکان‌های مختلف باشد احساس می‌گردد. در ایران در قانون مجازات اسلامی به طور پراکنده به حقوق پزشکان و بیماران توجه شده است ولی در برگیرنده تمامی حقوق بیماران نیست، مثل بند ۲ ماده‌ی ۵۹، ماده‌ی ۶۰، ماده‌ی ۳۱۹، ماده‌ی ۳۲۲، ماده‌ی ۶۱۶ ق.م.ا. در حال حاضر حقوق بیماران و خانواده آنها به صورت کامل در مراکز درمانی رعایت نمی‌شود و علت آن خلاء قانونی در حوزه مسئولیت پزشک و حقوق بیمار است.^۲

بخش اول: اصول کلی حاکم بر حقوق بیماران

۱- تعریف حقوق بیمار

حقوق بیمار همان انتظاراتی است که او از مؤسسات خدمات بهداشتی درمانی دارد. یعنی هر بیمار بدون در نظر گرفتن سن، جنس، نژاد، و دیگر تفاوت‌ها موجود حق آگاهی، احترام، رازداری، حفظ حریم شخصی، دریافت مراقبت و درمان صحیح، محافظت و اعتراض را دارد و وظیفه پزشک و پرستار نیز رعایت

حقوق بیمار است^۲. بعبارت دیگر، حقوق بیماران عبارت است، وظایفی که کادر درمانی در قبال او دارند که شامل نیازهای جسمی، روحی، روانی و اجتماعی مشروع و معقول وی در شرایط خاص است. مهم‌ترین حقوق بیماران شامل توجه به عقاید و مسائل فرهنگی بیمار، حق رازداری اطلاعات، حق شناسایی محل بستری و کادر درمانی، حق کسب اطلاعات راجع به سیر بیماری، حق رسیدن به شکایات و درخواست‌ها، حق تصمیم‌گیری، حق ارجاع به مراکز تخصصی‌تر، حق حفظ حریم خصوصی، حق دریافت خدمات درمانی با کیفیت مناسب، حق احترام و ... است^۴.

۲- میزان رضایت مندی بیمار

پیشرفتهای علمی، پزشکی و تکنولوژیکی دهه‌های اخیر، توجه روزافزون به رعایت حقوق بیمار را بیش از هر زمان دیگر ضروری ساخته است. میزان رضایت‌مندی بیماران از خدمات مراقبتی، بهداشتی و درمانی یکی از مهم‌ترین شاخص‌های رعایت حقوق بیماران در مراکز درمانی می‌باشد. در مطالعه یک پژوهش همه‌جانبه از نوع توصیفی تحلیلی در رابطه با رعایت حقوق بیماران، چنین نتیجه گرفته شده، که بیش‌ترین میزان رضایت‌مندی بیماران مربوط به رازداری تیم درمان و حفظ حریم شخصی آنان و بیش‌ترین میزان نارضایتی بیماران، از عدم دسترسی به پزشک معالج در طول بستری، نحوه انتقال و ترخیص آنها بوده است. علیهذا بمنظور ارتقای سلامت و رفاه افراد جامعه، ضرورت انجام اقداماتی برای بهبود کیفیت ارائه‌ی خدمات بهداشتی درمانی و رعایت حقوق بیماران و رفع نقاط ضعف و کاستی‌های موجود در این زمینه لازم و واجب

است.^۵ یکی از این اقدامات، تدوین و تصویب قانون حقوق بیماران می‌باشد که امیدواریم به این مهم توجه گردد.

۳- رضایت آگاهانه

از آنجایی که هدف از انجام اقدامات پزشکی و پیراپزشکی ایجاد رفاه و سلامت جهت افراد است، بایستی با رضایت و توافق بیمار تأمین شود. برای معتبر بودن رضایت، باید نام اقدام مورد نظر پزشک، خطرات، روش‌های مختلف درمان و نتایج احتمالی آن به زبان قابل فهم توسط پزشک با بیمار در میان گذاشته شود. در این صورت می‌توان نتیجه گرفت که بیمار آگاهانه برای انجام درمان‌های لازم رضایت داده است. بنابراین رضایت آگاهانه یعنی درک یا فهم منافع و خطرات درمان همراه با رضایت آزادانه می‌باشد، که جهت اخلاق پزشکی و فعالیت‌های پزشکی ضروری است و هدف آن حمایت از حقوق بیماران است.^۶

۴- اطلاع رسانی به بیمار

رعایت حقوق افراد، به عنوان عضوی از جامعه‌ی بشری، موجب سلامت جسم و روان فرد و جامعه می‌شود. بیماران حقوقی دارند که باید مورد احترام قرار گیرند. یک مورد از حقوق بیماران این است، که به عنوان یک انسان، از وضعیت بیماری خود توسط پزشک معالج آگاه گردند، اما شرایطی پدید می‌آید که آگاهی دادن به بیمار مورد تردید قرار می‌گیرد. در این زمینه دو نظریه وجود دارد.

۱- بیمار حق دارد، از آخرین وضعیت بیماری خود آگاه شود، اگر چه بیماری او بسیار پیشرفته و خطرناک باشد و اطلاع یافتن وی بهبودی او را مشکل سازد.

۲- بیمار ناتوان و در شرایط عادی نیست و نمی‌تواند تصمیم‌گیری کند، و آگاهی دادن به بیمار موجب ناراحتی روحی و تأخیر در درمان می‌شود. در این صورت پزشک باید به اولیاء بیمار گزارش دقیق بدهد، و روند بیماری را به آگاهی آنها برساند و با مشورت آنان تصمیم بگیرد.

در هر حال پزشک، وظیفه اطلاع‌رسانی دارد، ولی با توجه به روحیات بیمار بایستی عاقلانه‌ترین تصمیم را بگیرد. در صورتی که بیمار روحیه خود را از دست نمی‌دهد و می‌تواند تصمیمات مثبت بگیرد، واقعیت را به او بگوید. اما اگر بیمار روحیه‌ای شکننده دارد و اطلاع‌رسانی به او موجب ناراحتی روحی و تأخیر در درمان می‌شود، بایستی وضعیت بیمار به اولیای او اطلاع داده شود و با نظر آنها نسبت به درمان بیمار اقدام نماید.^۷

۵- رازداری

یکی از اصول اولیه اخلاقی در حرفه‌ی پزشکی، اصل رازداری است، که تقریباً در تمامی سوگندنامه‌های پزشکی به آن اشاره شده است. از آنجا که بیمار به واسطه‌ی بیماری به پزشک مراجعه می‌نماید، پزشک بایستی آن چه او به زبان می‌راند را با سعه‌ی صدر و به مثابه‌ی رازی ماندگار پیش خود نگه دارد و از بیان آن برای دیگران پرهیزد. فلسفه اصلی سرحرفه‌ای، جلب اعتماد و اطمینان بیمار است، که بتواند بدون هیچ‌گونه دغدغه و نگرانی اسرار خود را به پزشک بگوید و نگران افشای آن نباشد. در سوگندنامه‌ی بقراط آمده است (هرگاه در مورد زندگی افراد، مطلبی.... بینم یا بشنوم، در مورد آن با دیگران صحبت نخواهم کرد و آن را فاش نخواهم ساخت، تمامی آنها باید به عنوان اسرار حفظ شود). در این راستا، مقنن با درک این مهم در ماده ۶۴۸ ق.م.ا. ضمن جرم‌انگاری افشای اسرار بیماران،

کیفر سه ماه و یک روز تا یکسال حبس یا یک میلیون و پانصد هزار تا شش میلیون ریال جزای نقدی را برای کلیه کسانی که به مناسبت شغل یا حرفه‌ی خود محرم اسرار می‌شوند و در غیراز موارد قانونی آن را افشاء می‌نمایند، مقرر نموده است.^۸ بنابراین این حق بیمار است، که نگران افشای راز خود باشد، و پزشک و کادر پزشکی باید در مورد عدم افشای راز و حفظ اسرار به وی اطمینان بدهند.

۶- حقوق بیماران در آئینه اسلام

بی‌شک ایجاد تعاملی منطقی و صحیح در رابطه‌ی پزشک و بیمار مستلزم رعایت نکاتی است که توجه به آنها راهگشای مشکلات مربوط به حفظ حقوق بیماران و حرمت پزشکان است. امام علی (ع) می‌فرماید (هر کس طبابت را پیشه‌ی خود ساخت باید با تقوا و خداترس باشد و برای مردم خیرخواهی کند و در تحصیل علم و معالجه‌ی بیمار تلاش نماید).^۹

اسلام و اخلاق پزشکی در برخورد با بیماران در جهت حفظ حقوق آنها توصیه‌هایی را برای پزشکان دارد که بشرح زیر می‌باشد.

- ۱- تمام بیماران را مانند بستگان خود بدانید.
- ۲- اجازه دهید بیمار مشکل خود را به صورت کامل بازگو نماید.
- ۳- با دقت به سخنان بیمار و رفتارش توجه نمایید.
- ۴- معاینه‌ی بیمار را با دقت و حوصله انجام دهید.
- ۵- از بیماری‌ها و مشکلات جسمی و روحی غیر مرتبط با بیماری اصلی هم سؤال نمایید.

- ۶- با بیمار صادق باشید و تمامی خطرات و عوارض احتمالی درمان را به او و همراهش بگویید.
- ۷- در مواردی که شک دارید عجله نکنید، و با پزشکان دیگر مشاوره کنید.
- ۸- هیچ‌گاه طمع مادی انگیزه‌ی اصلی انتخاب و روش درمان شما نباشد.
- ۹- در همه مراحل، به یاد خدا باشید و از او یاری جویید.^{۱۰}
- ۱۰- در همه مراحل، درمان را با محبت و عشق انجام دهید و صبر و حوصله داشته باشید.
- ۱۱- به شخصیت بیمار احترام بگذارید و با وی همدردی و خوش برخورد باشید.
- ۱۲- ابتدا علت بیماری را پیدا کنید و معالجه را از مراحل ابتدایی شروع کنید.
- ۱۳- توجه به امور اجتماعی و خانوادگی بیمار داشته و به بیمار روحیه بدهید.
- ۱۴- رازدار و همیشه در دسترس بیمار باشید.
- ۱۵- توجه به توان اقتصادی بیمار داشته باشید و به او بعنوان منبع درآمد نگاه نکنید.
- ۱۶- هیچ‌گونه تبعیضی در درمان بیماران نداشته باشید.
- ۱۷- بیماری و شیوه درمان را بطور کامل برای خود بیمار و اولیای بیمار تشریح نمایید.
- ۱۸- توجه به اعتقادات مذهبی و اعمال دینی بیمار داشته باشید.^{۱۱}

بخش دوم: نگاهی به منشور حقوق بیماران در امور درمانی، دارویی و

بیهوشی

حق حیات و برخورداری از بهداشت و درمان و سلامت جسمی و روحی از جمله حقوق مسلم و بدیهی بشر است، و از آنجا که پزشکان مستقیماً با جان و سلامت انسان‌ها سروکار دارند می‌توانند حیات و سلامت جسمی و روحی افراد آسیب دیده را احیاء نمایند، و یا بالعکس به مخاطره بیندازند. به جرأت می‌توان حقوق بیمار در برابر پزشک را در زمره اساسی‌ترین حقوق بشر دانست.^{۱۲} البته در سایه حرفه پزشکی هم، کدهای اخلاقی یا منشور حقوق بیماران وجود دارد مانند منشور حقوق پرستاران، اما در اینجا تلاش می‌شود به چند نمونه آن اکتفا کنیم.

۱- منشور حقوق بیماران در امور درمانی

به همین خاطر معاونت سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در سال ۱۳۸۱ منشور ده ماده‌ای حقوق بیماران را بشرح زیر تهیه و به مراکز درمانی ابلاغ نموده است.

۱- بیمار حق دارد، در اسرع وقت درمان و مراقبت مطلوب، مؤثر و همراه با احترام کامل بدون توجه به عوامل نژادی، فرهنگی و مذهبی از گروه درمان انتظار داشته باشد.

۲- بیمار حق دارد، محل بستری، پزشک، پرستار و سایر اعضای گروه معالج خود را در صورت تمایل بشناسد.

۳- بیمار حق دارد، در خصوص مراحل تشخیص، درمان و سیر پیشرفت بیماری خود اطلاعات ضروری را شخصاً و یا در صورت تمایل از طریق یکی از

- بستگان از پزشک معالج درخواست نماید. بطوری که در فوریت‌های پزشکی این امر نباید منجر به تأخیر در ادامه درمان و یا تهدید جانی بیمار گردد.
- ۴- بیمار حق دارد، قبل از معاینات و یا اجرای درمان، اطلاعات ضروری در خصوص عوارض احتمالی و یا کاربرد سایر روش‌ها را در حد درک خود از پزشک معالج دریافت و در انتخاب نهایی درمان مشارکت نماید.
- ۵- بیمار حق دارد، در صورت تمایل شخصی و عدم تهدید سلامتی آحاد جامعه طبق موازین قانونی رضایت شخصی خود از خاتمه درمان را اعلام و یا به دیگر مراکز درمانی مراجعه نماید.
- ۶- بیمار حق دارد، جهت حفظ حریم شخصی خود از محرمانه ماندن محتوای پرونده پزشکی، نتایج معاینات و مشاوره‌های بالینی جز در مواردی که بر اساس وظایف قانونی از گروه معالج استعلام صورت می‌گیرد، اطمینان حاصل نماید.
- ۷- بیمار حق دارد، از رازداری پزشک و دیگر اعضای تیم معالج برخوردار باشد. لذا حضور بالینی افرادی که مستقیماً بر روند درمان شرکت ندارند، موقوف به کسب اجازه بیمار خواهد بود.
- ۸- بیمار حق دارد، از دسترسی به پزشک معالج و دیگر اعضای اصلی گروه معالج در طول مدت بستری، انتقال و پس از ترخیص اطمینان حاصل نماید.
- ۹- بیمار حق دارد، با کسب اطلاع کامل از نوع فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی بیمارستان که بر روی سلامتی و درمان او مؤثرند، تمایل و رضایت شخصی خود به مشارکت درمانی را اعلام و یا در مراحل مختلف پژوهش از ادامه همکاری خودداری نماید.

۱۰- بیمار حق دارد، در صورت ضرورت اعزام و ادامه درمان در سایر مراکز درمانی قبلاً از مهارت گروه معالج، میزان تعرفه‌ها و پوشش بیمه‌ای خدمات در آن مرکز مطلع گردد.^{۱۳}

به نظر می‌رسد، جوامع پزشکی فارغ از بستر زمانی، فرهنگی، اعتقادی و سیاسی خویش همواره پزشک را ملزم به رعایت تعهداتی در قبال بیمار می‌دانسته‌اند. در این میان تعهداتی چون رازداری، عدم تبعیض، خیرخواهی برای بیمار و عدم سودجویی از جمله تعهداتی هستند که پزشک همواره به آن متعهد دانسته شده است.^{۱۴}

۲- منشور حقوق بیمار در امور دارویی

صنعت داروسازی تنها حرفه‌ای است که با جهان علم پزشکی، تجارت، بهداشت، حقوق بشر، دولت، سلامت جامعه، سیاست، و رعایت اخلاق پزشکی بخصوص حقوق بیماران به طور موازی درگیر است. در راستای تبیین حقوق بیماران در موسسات دارویی و ارتقای کیفیت خدمات و همچنین به منظور بهبود و ارتقای شاخص‌های سلامت جامعه، منشور حقوق بیماران در امور دارویی به شرح زیر پیشنهاد می‌گردد.

۱- بیمار حق دارد، بعد از دریافت دارو از داروساز در داروخانه اطلاعات مورد نیاز در باره درمان دارویی‌اش (از جمله مقدار دارو و نحوه صحیح مصرف دارو) را سؤال نماید و داروساز موظف است، تا تفهیم کامل بیمار به تمامی سؤالات دارویی او پاسخ گوید. اطلاعات داده شده باید بدون اصطلاحات تخصصی و کاملاً واضح باشد، به طوری که بیمار قانع و بطور کامل توجیه شود. علاوه بر آن

- داروساز موظف است مقدار و نحوه مصرف دارو را مطابق دستورالعمل شماره ۷۳۹/د مورخه ۸۰/۲/۵ مکتوب نماید.
- ۲- بیمار حق دارد، که حرمت و شأن او در داروخانه حفظ شده و به نیازهای دارویی او با رعایت ضوابط و مقررات و به طور کامل توجه شود.
- ۳- بیمار حق دارد، در رابطه با حفظ اسرار بیماری و وضعیت سلامت خود به داروساز اعتماد کامل داشته باشد و داروساز می‌باید در روابط کاری خود چنین اطمینانی را برای بیماران فراهم نماید.
- ۴- بیمار حق دارد، در مورد داروهایی که پزشک برای او تجویز می‌کند از داروساز در داروخانه مشاوره و راهنمایی بخواهد.
- ۵- بیمار حق دارد، به پاسخ‌های داروساز در رفع نیازهای دارویی‌اش اطمینان کند و داروساز مسئول گفته‌ها و توصیه‌های خود می‌باشد.
- ۶- بیمار حق دارد، از داروساز خود در باره منافع و مضرات و هزینه‌های دارویی‌اش اطلاعات بخواهد و داروساز باید بیمار را راهنمایی کند.
- ۷- بیمار حق دارد، که بداند در صورت فراموش کردن یک دوز دارو چه باید بکند.
- ۸- بیمار حق دارد، که بداند چطور متوجه شود داروهای مصرفی‌اش اثر کرده و علامت پیشرفت درمان چیست.
- ۹- داروساز می‌تواند، با توجه به سطح آگاهی بیمار و در صورتی که از گروه پزشکی باشد اطلاعات اضافی ارائه نماید.
- ۱۰- داروساز باید در مورد تداخل داروهای تجویز شده در نسخه با غذا، داروهای دیگر و پاسخ‌های آزمایشگاهی، بیمار را راهنمایی کند.

- ۱۱- داروساز باید توصیه‌های مصرف دارو در حالت بارداری یا شیردهی را در صورت لزوم به بیمار ارائه نماید.
- ۱۲- داروساز باید بیمار را در صورت مصرف دارویی همزمان با سایر داروها (داروهای OTC، ضد بارداری خوراکی و غیره) در صورت لزوم راهنمایی کند.
- ۱۳- داروساز باید در صورتی که بیمار دارای بیماری زمینه‌ای نیز هست، نحوه مصرف داروهای موجود در نسخه را به بیمار توصیه نماید.
- ۱۴- داروساز باید صحت دوزاژ تجویزی را با توجه به شرایط بیمار (سن، وزن و غیره) بررسی و در صورت لزوم با پزشک معالج مشورت نماید.
- ۱۵- داروساز باید عوارض جانبی مهم دارو را با توجه به برگه راهنمای بیمار (بروشور) و با رعایت شرایط بیمار هشدار دهد.^{۱۵}

۳- منشور حقوق بیماران در امور بیهوشی

در بحث اخلاق پزشکی توجه به حقوق بیماران توسط پزشکان و کادر پزشکی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در حوزه بیهوشی با توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد آن توجه به حقوق بیماران اهمیت صدچندان می‌یابد. زیرا بیمار در اطاق عمل و در حالت بیهوشی به موجودی کاملاً بی‌دفاع تبدیل می‌گردد و از کلیه اتفاقاتی که در پیرامون وی می‌گذرد بی‌خبر است. یک لحظه غفلت از یک بیمار بیهوش می‌تواند عواقب جبران‌ناپذیری بدنبال داشته باشد.

و از طرفی دیگر در حین عمل ممکن است اسرار مختلفی از وضعیت پزشکی بیمار نزد پرسنل حاضر در اتاق عمل برملا گردد. لذا بیمار سلامت خود را به طور کامل به کادر بیهوشی و جراحی می‌سپارد و خواسته یا ناخواسته به آنان اعتماد می‌نماید. این ویژگی‌های منحصر به فرد در رشته بیهوشی ضرورت تدوین منشور

- حقوق بیماران در این رشته را بیش از پیش روشن می‌سازد. مهم‌ترین حقوق بیماران در حوزه بیهوشی را می‌توان به صورت زیر بیان کرد.
- ۱- این حق بیمار است، که با وی کاملاً محترمانه و انسانی برخورد گردد.
 - ۲- این حق بیمار است، که نام، درجه علمی و سمت پزشک و پرسنل بیهوشی خود را بداند.
 - ۳- این حق بیمار است، که در مورد اقداماتی که قرار است برای وی انجام گردد، توضیح بخواهد.
 - ۴- این حق بیمار است، که پوشش اسلامی وی قبل، حین و بعد از عمل حفظ گردد.
 - ۵- این حق بیمار است، که اسرار پرونده پزشکی وی کاملاً محرمانه بماند.
 - ۶- این حق بیمار است، که پرسنل و پزشک بیهوشی به اضطراب وی توجه داشته باشند و در کاهش آن بکوشند.
 - ۷- این حق بیمار است، که قبل و بعد از بیهوشی محیطی آرام و کم تنش برای وی فراهم گردد.
 - ۸- این حق بیمار است، که قبل از بیهوشی در صورت تمایل با پزشک متخصص بیهوشی یا جراح خود صحبت نماید.
 - ۹- این حق بیمار است، که مراقبت‌های بیهوشی وی با حداقل هزینه ممکن انجام گردد و در برخی موارد روش بیهوشی خود را بر اساس هزینه آن انتخاب نماید.
 - ۱۰- این حق بیمار است، که بهترین، علمی‌ترین و ایمن‌ترین روش بیهوشی ممکن برای وی بکار رود.

- ۱۱- این حق بیمار است، که از مراقبت لحظه به لحظه کادر بیهوشی برخوردار باشد.
- ۱۲- این حق بیمار است، که حین عمل از ارگان‌های حیاتی وی محافظت گردد.
- ۱۳- این حق بیمار است، که در حین و بعد از عمل، درد کمتری داشته باشد.
- ۱۴- این حق بیمار است، که در برخی موارد روش بیهوشی خود را از میان روش‌های پیشنهادی انتخاب نماید.
- ۱۵- این حق بیمار است، که در حین عمل از انتقال عفونت‌های مختلف به بدن وی جلوگیری گردد.
- ۱۶- این حق بیمار است، که ماسک و کلیه وسایل چندبار مصرف بیهوشی قبل از استفاده برای وی ضدعفونی گردند.
- ۱۷- این حق بیمار است، که تزریقات کاملاً استریل و ایمنی برای وی انجام گردد.
- ۱۸- این حق بیمار است، که هرگونه کار تحقیقاتی بر روی وی با آگاهی و رضایت کامل او انجام گردد.
- ۱۹- این حق بیمار و خانواده اوست، که در تصمیم‌گیری در مورد دستور ممنوعیت احیا (DNR order) اعمال نظر نمایند.
- ۲۰- این حق بیمار است، که تا آخرین لحظه حیات، کلیه مراقبت‌های پزشکی لازم را دریافت نمایند.
- امید است با تدوین و ابلاغ نهایی این منشور گامی در جهت توجه بیش از پیش به حقوق بیماران برداشته شود.^{۱۶}

بخش سوم: ویژگی‌ها و ارائه الگوی مناسب منشور حقوق بیماران

۱- حق برخورداری از مراقبت و درمان مناسب و با کیفیت بالا

۱- بیمار حق دارد، بعد از پذیرش در مرکز درمانی، وی را با احترام بستری کرده و مورد معاینه و مراقبت و درمان قرار دهند.

۲- بیمار حق دارد، که خدمات مراقبتی، بهداشتی و درمانی را مطابق با نیازهای خود را دریافت کند. این خدمات، باید موجود و قابل دسترسی برای همه و بطور عادلانه و بدون هیچ‌گونه تبعیض ارائه گردد.

۳- بیمار حق دارد، در تمام موارد بویژه در مورد فوریت‌های پزشکی، سریعاً به وضع وی رسیدگی شود.

۴- عموم مردم صرفه‌نظر از موقعیت اجتماعی حق دارند، تحت مراقبت‌های بهداشتی و درمانی قرار گیرند، مراقبت‌هایی که برای عموم قابل دسترسی بوده و مطابق با استانداردهای حرفه‌ای باشند.

۵- بیمار حق دارد، از مراقبت دقیق توأم با احترام برخوردار شود. این خدمات باید عادلانه، بشردوستانه، بدون تبعیض‌نژادی و بدون در نظر گرفتن رنگ پوست، جنسیت، ملیت، شغل مذهب و منبع پرداخت هزینه باشد.

۶- بیمار حق دارد، نوع درمان و دریافت دارو را رد کند و از عواقب تصمیم خود آگاه شود.

۷- بیمار حق دارد، انجام هر گونه آزمایش یا روش‌های تشخیصی و درمانی که آموزشی و تحقیقی می‌باشد و منفعت مستقیمی برای او ندارد را رد کند.

۸- بیمار حق دارد، معاینه و نظارت توسط افرادی که بطور مستقیم در امر درمان و مراقبت وی شرکت ندارند، را نپذیرد.

۹- بیمار حق دارد، از مراقبت بهداشتی و درمانی هماهنگ و پیوسته برخوردار شود.

۱۰- بیمار حق دارد انتظار داشته باشد، که مراقبت و درمان وی در حد مقبولی ادامه پیدا کند، و از قبل بداند به کدام یک از پزشکان می‌تواند دسترسی داشته باشد.

۲- حق برخورداری از اطلاعات

۱- بیمار حق دارد، اطلاعات جدید و کاملی درباره بیماری خود، درمان و پیش‌آگاهی از پزشک معالج خود دریافت کند. این توضیحات باید به بیانی که برای بیمار قابل فهم باشد، مطرح گردد.

۲- بیمار حق دارد قبل از شروع درمان، برای امضای رضایت‌نامه، اطلاعات ضروری را از پزشک خود بدست آورد. برای رضایت آگاهانه به جز در فوریت‌های پزشکی این اطلاعات شامل روش خاص درمان و تشخیصی، عوارض درمان و مدت احتمالی ناتوانی و غیره است.

۳- بیمار حق دارد، از هویت و تخصص افرادی که مسؤل تشخیص، درمان و ارائه‌دهنده خدمات پزشکی و بهداشتی به وی هستند مطلع شود.

۴- بیمار حق دارد، درباره هرگونه ارتباط بیمارستان با مراکز آموزشی و سازمان‌های مراقبت بهداشتی و درمانی دیگر تا جایی که به درمان وی مربوط می‌شود اطلاع کسب نماید و آنها را با نام بشناسد.

۵- بیمار حق دارد انتظار داشته باشد، که هنگام انتقال وی به مراکز درمانی دیگر، پزشک معالج در باره لزوم انتقال و کارهای دیگر که می‌تواند به جای انتقال انجام داد به بیمار اطلاعات لازم را بدهد.

- ۶- بیمار حق دارد، از قوانین و مقررات جاری بیمارستان که در مورد وی مصداق دارد مطلع شود.
- ۷- بیمار حق دارد، از کلیه حقوق خود در تمام مراحل مراقبت اطلاع حاصل نماید.
- ۸- بیمار حق دارد، از برنامه‌های مربوط به درمان‌های آزمایشی مرکز درمانی تا آنجا که به درمان وی مربوط می‌شود، اطلاع کسب کند.
- ۹- بیمار حق دارد، حداقل یک روز قبل، از ترخیص خود آگاه شود. وی حق دارد در این مورد با متخصصین مشورت نماید.
- ۱۰- بیمار حق دارد، در هنگام ترخیص از کلیه اوراق پرونده پزشکی خود فتوکپی تهیه نماید. علاوه بر این باید دسترسی راحت به مدارک پزشکی خود داشته باشد.
- ۱۱- بیمار حق دارد، در مورد صورتحساب هزینه درمانی خود توضیح بخواهد.
- ۱۲- بیمار حق دارد، در ارتباط با برنامه درمانی خود، اطلاعات صحیح و کاملی دریافت کند. این اطلاعات باید به زبان قابل فهم برای بیمار باشد.
- ۱۳- بیمار حق دارد، طی درخواستی پرونده پزشکی خود را بررسی و مطالعه کند.
- ۱۴- بیمار حق دارد، در زمینه خدمات بهداشتی و درمانی نظیر هزینه دارو، خدمات پزشکی، جراحی و... اطلاعات کافی را دریافت کند.
- ۱۵- بیمار حق دارد، افرادی را که لازم است به نمایندگی او از جزئیات بیماری وی مطلع باشند و احیاناً بعد از فوتش حق دسترسی و بررسی مدارک پزشکی را دارند انتخاب نماید.

۳- حق محرمانه بودن اطلاعات و رازداری

۱- بیمار حق دارد، که در حین اجرای برنامه پزشکی، حریم شخصی وی رعایت گردد، و گفتگو در مورد بیماری، مشاوره، معاینه و معالجه او محرمانه باشد.

۲- بیمار حق دارد انتظار داشته باشد، که کلیه ارتباطات و پرونده‌های مربوط به مراقبت بهداشتی و درمانی وی محرمانه بماند. بجز در موارد قانونی یا درخواست شرکت‌های بیمه.

۳- بیمار حق دارد، منبع پرداخت هزینه مراقبت و درمان وی محرمانه بماند.

۴- بیمار حق دارد، محافظت از اطلاعات مدارک پزشکی وی به هنگام پردازش اطلاعات و تبدیل آنها به اشکال الکترونیکی رعایت گردد.

۴- حق رضایت آگاهانه

۱- هر فرد عاقل و بالغ حق دارد در مورد لمس شدن، مشاهده شدن و روش درمانی که برایش توصیه شده یا ضرورت دارد، از قبل آگاه و راضی بوده و اجازه بدهد. این کار با اخذ رضایت‌نامه کتبی از بیمار صدق می‌کند. بدیهی است بدون کسب رضایت‌نامه از بیمار، چنین کاری جرم محسوب می‌شود.

۲- بیمار حق دارد، به وی اطمینان داده شود، که بدون رضایت آگاهانه از او، تحت هیچ درمانی قرار نخواهد گرفت. مفاد این رضایت‌نامه، بطور کتبی تنظیم شده و به تأیید بیمار باید برسد.

۳- بیمار حق دارد، قبل از امضای رضایت‌نامه، وضعیت کنونی وی از نظر نوع بیماری، درمان پیشنهادی پزشک معالج، عوارض درمان، مشکلات بعد از بهبودی،

روش‌های درمانی دیگر و عواقب عدم انجام درمان، به طور صحیح، کامل و واضح به وی تفهیم و مورد ارزیابی قرار داده شود.

۴- بیمار حق دارد، حریم شخصی وی به هنگام مصاحبه، معاینه، درمان و هنگام ملاقات‌های مراجعات گردد، و افرادی که بطور مستقیم درگیر مراقبت از بیمار می‌باشند، در اینگونه مواقع برای حضور از بیمار اجازه بگیرند.

۵- بیمار حق دارد، که رضایت یا عدم رضایت خود را از بخشیدن عضو خود به منظور پیوند اعضاء به سایر بیماران اعلام کند.

۶- در صورتی که اخذ رضایت‌نامه از بیمار ممکن نباشد و پزشک انجام مداخله درمانی را ضروری اعلام نماید، نیازی به اخذ رضایت‌نامه از بیمار نیست مگر بیمار از قبل، انجام مداخله درمانی را ممنوع اعلام کرده باشد.

۷- در مواردی که نماینده قانونی بیمار، از انجام اقدام درمانی که به نظر پزشک به صلاح بیمار است مخالفت کند، پزشک موظف است، ضمن اعلام نظر خود، در موارد اضطراری علی‌رغم مخالفت نماینده قانونی بیمار، اقدامی را که فکرمی‌کند به صلاح بیمار است انجام دهد.

۸- در مواردی که بیمار هوشیاری خود را از دست داده، در هر زمان که ممکن باشد، باید رضایت‌نامه درمانی از وی یا نماینده قانونی وی گرفته شود.

۵- حق استقلال رأی

۱- هر بیمار عاقل و بالغ و آگاه حق دارد، آزادانه تصمیم بگیرد و هرگونه درمان یا فرآیند تشخیصی و درمانی را بپذیرد یا نپذیرد. و حق دارد از نتیجه تصمیم خود آگاه شود.

۲- بیمار حق دارد، در پروژه‌های تحقیقی یا آموزش پزشکی شرکت کند و یا آن را رد کند.

۳- بیمار صرف‌نظر از وضعیت جسمانی و مالی حق دارد مرکز درمانی را ترک کند. ولی قبل از ترک باید ترخیص‌نامه‌ای را امضاء کند که در آن توضیح داده شود، که بیمار بر خلاف توصیه پزشک از مرکز درمانی خارج شده است.

۶- حق رعایت حریم خصوصی بیمار

۱- بیمار حق دارد، حریم شخصی وی در حین مصاحبه، معاینه، درمان و هنگام ملاقات رعایت گردد.

۲- بیمار حق دارد، در طول مدت بستری از طریق تلفن یا ملاقات خصوصی به آشنایان خود دسترسی داشته باشد.

۷- حق داشتن آرامش

۱- بیمار حق دارد، در حد دانش پزشکی مشمول اقدامات رفع‌کننده دردها و آلام قرار گیرد.

۲- هر بیمار مشمول مراقبت نهایی انسانی بوده و لازم است، کلیه مساعدت‌های موجود را به منظور مرگ آرام و راحت تا حد ممکن دریافت کند.

۳- بیمار حق دارد، از انجام آزمایشات دردناک و طولانی خودداری نماید.

۴- بیمار حق دارد، مساعدت‌های لازم را از روحانی مورد انتخاب به منظور آرامش روحی دریافت دارد.

۸- حق ابراز اعتراض و شکایت

- ۱- هر بیمار حق دارد، در صورتی که حقوق قانونی وی زیر پا گذاشته شد، اعتراض و شکایت نماید، و باید به اعتراض و شکایت وی رسیدگی، و پاسخ منطقی به بیمار داده شود.
- ۲- بیمار حق دارد، در مورد خدمات بهداشتی، مراقبتی و درمانی شکایت و اعتراض نماید.

۹- حق جبران خسارت

- ۱- هر بیمار حق دارد، نسبت به درخواست جبران خسارت ناشی از اشتباه کادر پزشکی و مراقبین خدمات بهداشتی و درمانی اقدام نماید.
- ۲- بیمار حق دارد، در تمام ساعات شبانه روز به وکیل خود جهت دفاع از حقوقش دسترسی داشته باشد.^{۱۷}

نتیجه

رعایت حقوق بیماران مهم‌ترین قسمت مسائل اخلاق پزشکی در یک مرکز درمانی است. تمام پرسنل تیم درمانی در طی کار با بیمار و با یکدیگر با در نظر گرفتن حقوق اساسی بیمار، می‌توانند کارآیی و کیفیت مراقبت بهداشتی ارائه شده را تا حداکثر امکان بالا ببرند. توجه به حقوق بیماران و احترام به آنها یکی از عوامل مهم جهت بهبودی و آرامش بیماران بستری در بیمارستان‌هاست، که شایسته است کارکنان درمانی نسبت به رعایت جنبه‌های مختلف این حقوق توجه لازم را بنمایند. رعایت حقوق بیماران به معنای مسئولیت تمامی کارکنان هنگام درمان و ارائه مراقبت به بیماران است. آموزش کادر درمانی از یک سو و بالابردن

آگاهی بیماران از حقوق خود از سوی دیگر، جهت ارتقاء رضایت‌مندی بیماران ضروری است. در این مقاله حقوق بیماران در ابعاد مختلف مانند دریافت مراقبت دقیق و کافی، مشارکت بیمار یا خانواده‌ی او در درمان، مطالعه و امضای آگاهانه‌ی رضایت‌نامه‌ها توسط بیمار یا خانواده‌ی او، امتناع بیمار از درمان یا درخواست تغییر در الگوی درمان، آشنا نمودن بیمار با محیط درمانی و پرسنل بخش، محرمانه‌ماندن برنامه‌ی مراقبتی و درمانی و مسائل شخصی بیمار، حقوق بیمار در پژوهش‌های انسانی و غیره.... مورد بحث و بررسی قرار گرفت و در نتیجه ضرورت تدوین قوانین مدونی که در برگیرنده‌ی حقوق بیماران و پزشکان باشد احساس می‌گردد. البته اقدام معاونت سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در سال ۱۳۸۱ در تهیه و ابلاغ منشور حقوق بیماران به مراکز درمانی و همچنین اقدام سایر نهادها در تهیه منشور حقوق بیمار در رابطه با حرفه خود همچون داروسازان و کادر بیهوشی، اگر چه گامی در جهت طرح موضوع حقوق بیماران و توجه جامعه به موضوع فوق بود، ولی کافی نیست، و ضروری است برای تدوین منشور جامع حقوق بیماران و بصورت قانون در آوردن آن اقدامی لازم و عاجل صورت پذیرد، و برای اجرایی شدن آن پیشنهاد می‌گردد، مراحل زیر انجام پذیرد.

- ۱- مشارکت علماء فقهی، حقوقدانان با تجربه، پزشکان با سابقه و کارشناسان قضایی در جلسات برای رسیدن به مدل‌های حقوقی و قضایی مناسب در این حوزه.
- ۲- مرور جامع تمام بیانیه‌های حقوق بیماران و تهیه فهرست کاملی از کلیه‌ی حقوق مورد توجه در این بیانی‌ها.
- ۳- بررسی مستندات مطرح برای هر حق و نیز جستجوی مستندات حقوق فوق در معارف و متون مرجع کشور.

- ۴- پیشنهاد حقوقی که بر اساس ارزش‌ها و معارف ملی برای بیمار مطرح است و در بیانیه‌های فوق به آن اشاره نشده است به انضمام مستندات هر حق.
- ۵- مطالعات میدانی در کشور در خصوص نگرش جامعه راجع به حقوق فوق.
- ۶- برگزاری جلسات کارشناسی با حضور ذی‌نفعان و صاحب‌نظران برای ارزیابی حقوق فوق و اتفاق نظر در خصوص آن‌ها.
- ۷- تدوین منشور مستند ملی حقوق بیماران با قابلیت اجرایی بودن آن،^{۱۸} و پیشنهاد آن بصورت یک لایحه به دولت و مجلس جهت تصویب و ابلاغ آن به مراکز مرتبط.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- عباسی محمود، مجموعه کدهای اخلاق پزشکی، تهران، ۱۳۸۲، نشر حقوقی، ص ۲۶ و ۲۷
- ۲- کوشا جعفر و هاشمی رعنا، مطالعه‌ی حقوق بیمار، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۶۶
- ۳- نصیریانی خدیجه و دیگران، بررسی رعایت حقوق بیمار از دیدگاه پرستاران، مجله علمی پزشکی قانونی، ۱۳۸۶، دوره ۱۳، شماره ۱
- ۴- محمدنژاد اسماعیل، حقوق قانونی بیماران ایذ، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۵۶ و ۱۵۷
- ۵- جولایی سودابه و دیگران، بررسی میزان رضایت‌مندی بیماران بستری، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۷۳ و ۷۴
- ۶- صمدبیک، مهناز و رضایی، نفیسه، رضایت آگاهانه، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۲۹
- ۷- علم‌الهدی سید محمد حسن، اطلاع‌رسانی به بیمار، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۳۲ و ۱۳۳
- ۸- شاهسون حمیده، اهمیت و لزوم رازداری در حرفه پزشکی، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۲۳ و ۱۲۴
- ۹- رسولی بهمن، اخلاق پزشکی از دیدگاه مکتب اسلام و سیره‌ی اهل بیت، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۰۵
- ۱۰- محمدپور مهرداد، ده نکته در رعایت حقوق بیماران و اخلاق پزشکی، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۵۵
- ۱۱- علم‌الهدی سیدمحمدحسن، اخلاق پزشکی در آینه‌ی اسلامی، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۳۴
- ۱۲- سپهری حسین، نقض حقوق بشر توسط جامعه پزشکی در ایران، ۱۳۸۷
[www.peacerules.blogfa.com\(2009/10/12\)](http://www.peacerules.blogfa.com(2009/10/12))
- ۱۳- منشور حقوق بیمار، دانشگاه علوم پزشکی مشهد
[http://www.mums.ac.ir/ith/fa/manshoor\(2009/10/04\)](http://www.mums.ac.ir/ith/fa/manshoor(2009/10/04))
- ۱۴- پارساپور علیرضا، منشور جامع حقوق بیمار در ایران، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۶۸
- ۱۵- پریناز، منشور حقوق بیمار در داروخانه، ۱۳۸۷
[http://iranpharmacists.ir/?p=264\(2009/09/30\)](http://iranpharmacists.ir/?p=264(2009/09/30))

۱۶- سوابی محسن و دیگران، ضرورت تدوین منشور حقوق بیماران در رشته بیهوشی، مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، شماره ۱، ۱۳۸۶، نشر دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی، درمانی تهران، ص ۳ تا ۱۷- سیفی هوشنگ، حقوق بیمار، ۱۳۸۶

<http://hsaiffi.blogfa.com/post-37.aspx> (2009/09/30)

۱۸- پارساپور علیرضا، منشور جامع حقوق بیمار در ایران، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۶۹

فهرست منابع

- پارساپور علیرضا، منشور جامع حقوق بیمار در ایران، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۶۹
- جولایی سودابه و دیگران، بررسی میزان رضایت‌مندی بیماران بستری، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۷۳ و ۷۴
- رسولی بهمن، اخلاق پزشکی از دیدگاه مکتب اسلام و سیره‌ی اهل بیت، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۰۵
- سویای محسن و دیگران، ضرورت تدوین منشور حقوق بیماران در رشته بیهوشی، مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، شماره ۱، ۱۳۸۶، نشر دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی، درمانی تهران، ص ۳ تا ۱
- شاهسون حمیده، اهمیت و لزوم رازداری در حرفه پزشکی، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۲۳ و ۱۲۴
- صمدبیک مهناز و رضایی نفیسه، رضایت آگاهانه، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۲۹
- علم‌الهدی سیدمحمدحسن، اطلاع‌رسانی به بیمار، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۳۲ و ۱۳۳
- علم‌الهدی سیدمحمدحسن، اخلاق پزشکی در آینه‌ی اسلامی، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۳۴
- عباسی، محمود، مجموعه کدهای اخلاق پزشکی، تهران، ۱۳۸۲، نشر حقوقی، ص ۲۶ و ۲۷
- کوشا جعفر و هاشمی رنا، مطالعه‌ی حقوق بیمار، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۶۶
- محمدپور مهرداد، ده نکته در رعایت حقوق بیماران و اخلاق پزشکی، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۵۵
- محمدنژاد اسماعیل، حقوق قانونی بیماران ایذ، خلاصه مقالات دهمین اجلاس آسیایی اخلاق زیستی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۱۵۶ و ۱۵۷
- نصیریانی خدیجه و دیگران، بررسی رعایت حقوق بیمار از دیدگاه پرستاران، مجله علمی پزشکی قانونی، ۱۳۸۶، دوره ۱۳، شماره ۱
- پریناز، منشور حقوق بیمار در داروخانه، ۱۳۸۷،
- [http://iranpharmacists/?p=264\(2009/09/30\)](http://iranpharmacists/?p=264(2009/09/30))
- سپهری حسین، نقض حقوق بشر توسط جامعه پزشکی در ایران، ۱۳۸۷،
- [www.peacerules.blogfa.com\(2009/10/12\)](http://www.peacerules.blogfa.com(2009/10/12))

سیفی، هوشنگ، حقوق بیمار، ۱۳۸۶،

[http://hsaiffi.blogfa.com/post-37.aspx\(2009/09/30\)](http://hsaiffi.blogfa.com/post-37.aspx(2009/09/30))

منشور حقوق بیمار، دانشگاه علوم پزشکی مشهد،

[http://www.mums.ac.ir/ith/fa/manshoor\(2009/10/04\)](http://www.mums.ac.ir/ith/fa/manshoor(2009/10/04))

یادداشت شناسه مؤلف

سید محمد علی پوربخش؛ پژوهشگر دانشکده معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق(ع).